

Čas a prostor [1991]

AVU, 23. 4. 1991

01 Obrovský ranec problémů, spočívající z větší části ve vadách naší pojmovosti, kterou jsme zdělili resp. převzali po starých Řecích. Každý pokus o myšlenkové zvládnutí těchto problémů se zaráží na četných aporiích (POROS je řecky brod, přechod či průchod – aporie je tedy neprůchodnost, bezvýchodnost, nemožnost pokračovat dál).

02

Po mém soudu byl ze starých řeckých myslitelů nejbližší správné cestě k řešení (jako v mnoha jiných případech) Aristotelés, když ve Fyzice (IV,1) upozorňuje na nutnost ohledu k širšímu kontextu. (Výklad, velmi stručný ovšem, který předkládá Anzenbacher 107, je nedostatečný a přímo vadný, ale svým způsobem instruktivní, pokud víte víc než on.) Neúnosná je redukce kontextu na negativitu.

03

Chyba je ovšem už u Aristotela. Prostor za „hranicemi“ tělesa není jen tím, čím samo těleso „není“, nýbrž také tím, čím těleso „jest“. Mnohem zřejmější to pro nás bude, když se pokusíme to demonstrovat na čase a teprve potom na prostoru. V samotném oddělování prostoru od času a času od prostoru je totiž také chyba, kterou se takto pokusíme rovněž ukázat a snad alespoň trochu také napravit.

04

Zeptejme se nyní nikoliv na „umístění“ tělesa v prostoru, ale v čase. Kde tedy je určité těleso v čase? Např. se tážeme, kde je náš bratr či syn, nebo kde je náš pes nebo kocour, ale nemyslíme nyní na „místo“ v prostoru, nýbrž v čase. Naše otázka přímo sugeruje prostorový kontext, tak si musíme dát pozor na své vlastní myšlení, abychom je stále měli pod kontrolou.

05

Na první pohled je zřejmé, že otázka nemůže být jednoznačně zodpověděna, protože sama není jednoznačně položena. Především jsou tu některé jakoby „samozřejmosti“, které jsme si neproověřili. Chápeme-li otázku tak, že je zaměřena ke jsoucnosti (okamžitě) nějakého člověka nebo zvířete, zdá se nám otázka zbytečná nebo přímo nesmyslná: každý přece ví, že v tomto okamžiku, kdy se tážeme, je onen člověk i ono zvíře časově zase jen v témž okamžiku. Celý svět je přece v tomto okamžiku „přítomen“ v tomto okamžiku.

06

To je ovšem předsudek. Fyzika (moderní, zejména einsteinovská) nás poučila, že tomu tak není. Neexistuje žádná skutečná ani ověřitelná „přítomnost“ pro svět (univerzum, vesmír) jako celek. Nejen sám čas, ale také jednotlivé časové okamžiky spolu souvisí jen prostřednictvím „reálných“ (aktuálních -odvozeno od actus, nebo skutečných - odvozeno od skutek) vztahů také prostorových, a tedy nejen pokud jde o umístění v prostoru, ale také pokud jde o pohyb v něm.

07

Otázka, kde je v čase umístěn náš bratr nebo kocour se zdá být nesmyslná především proto, že žijeme v určitých podmínkách, kde něco, co není samozřejmé, se jako samozřejmé jeví: zdá se nám absurdní uvažovat o tom, že náš bratr by se oproti naší přítomnosti mohl předcházet nebo opožďovat o hodiny nebo roky či dokonce staletí. V tomto světě vůbec to však naprosto není vyloučeno.

08

Věc má ovšem ještě jiný aspekt, který vůbec není takto absurdní ani pro náš běžný

způsob uvažování, ale který je zakryt některými jinými našimi návyky. My se totiž můžeme zeptat, kdy, tj. v kterých chvílích či dobách, jsme my nebo náš bratr či kocour byli na určitém místě, např. v Tatrách na Lomnickém štítě. Vynechme kocoura, neboť lidé obvykle s sebou kočky na Lomnický štít nenesí. Ale my sami jsme byli až nahoře řekněm třikrát, kdežto náš bratr již sedmkrát. Když to formulujeme jazykem objektivizující vědy, jde o v našem případě o tři časově od sebe oddělené výskyty na zmíněném místě, v případě bratra o sedm takových časově oddělených výskytů.

09

Co jsme vlastně myšlenkově podnikli, když jsme toto vyslovili? Především jsme mluvili o sobě i o bratrovi (a případně o kocourovi) jako o „témž“, i když šlo o několik časově od sebe oddělených „výskytů“. To je dokladem toho, že jsme vlastně začali rozlišovat mezi dvojnásobným časovým umístěním sebe či bratra: jednak tu je umístění okamžité, jednak tu je umístění celoživotní. Filosoficky to můžeme vyjádřit jako rozdíl mezi aktuální okamžitou jsooucností a mezi jisté trvání majícím bytím téhož jsoouca (člověka, zvířete apod.).

10

Když tedy máme na mysli časové „hranice“ či „meze“ člověka, stává se poněkud problematickým vyřazovat to, co je za těmito hranicemi, jako čas, kdy to, co je mimo nás, nejsme už my. A zcela obdobně to platí o prostoru, jak si hned ukážeme, i když tam to naopak zase bude srozumitelnější a nahlédnutelnější. Pokud jde ještě o čas, zůstáváme zatím u poukazu k tomu, že naše časové umístění a tedy naše časová ohraničenost na „nyní a zde“ nemůže nikterak vylučovat naši podobnou aktuální přítomnost v jiných případech (výskytech) podobného „nyní a zde“.

11

Umístění v prostoru má zcela analogickou povahu. Stejně tak, jako můžeme mluvit o několika časově oddělených výskytech člověka nebo zvířete na jednom místě, můžeme mluvit o různých prostorových výskytech téhož člověka nebo zvířete v „témž“ čase jeho života. To není jen nějaká vymyšlená absurdita - pro etology má pojem životního prostoru nebo tzv. teritoria či rajónu základní význam. Byli to právě biologové, kteří přišli s pojmem „osvětí“ (Umwelt nebo Eigenwelt, von Uexküllova škola) a kteří opozornili na to, že osvětí nesmíme chápat jako „kouli“, nýbrž jako „tunel“.

12

Proti Aristotelovu pokusu, který pracuje s tělesem, tj. mrtvým předmětem, je naše teze možno přesvědčivě demonstrovat jen na „pravých jsooucních“, nejlépe na bytostech nám podobných nebo přímo na lidech. (Ještě Husserl demonstroval všechny základní své teze na karafě s vodou a sklenici.) Jen tak můžeme proti jeho koncepci, těžce závislé na sugestivní vizi elejské, poukazovat na to, že každé (pravé) jsoouco je víc, než čím „jest“ v pohledu Aristotelově (a moderní vědy atd.): v jistém smyslu „jest“ ještě i tam, kde a kdy „není“. A právě to nám dovoluje učinit ten základně významný krok k řešení.

13

To, že každé pravé jsoouco (i to nejmenší, tedy i primordiální) „jest“ i tam, kde „není“, znamená, že kolem každého jeho „jest“ je jakýsi oblak či mrak toho pro ně specifického „nejsoucího“, bez kterého by nemohlo „být“ a které jakoby „kolem“ něho vytváří jakési prostorové i časové „pole“, které prostupuje pole jiných, analogických jsooucnů a jež samo je různými poli jiných jsooucnů také prostupováno.

14

Proto musíme zcela odmítnout představu i pojem prázdného prostoru „o sobě“ i prázdného naúprosto rovnoměrně plynoucího prázdného času „o sobě“, neboť čas i prostor bez „reálného dění“ jsou nemožné a nesmyslné. Na druhé straně ovšem

musíme odmítnout i pojetí Kantovo, který prostor a čas redukuje na vposledu jen subjektivní (i když nikoliv libovolné) nazírací formy.